

Прятецька О. В.,
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри стилістики та мовної комунікації
Інституту філології
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

СИНОНІМІЯ УКРАЇНСЬКОЇ ЗАКОНОДАВЧОЇ ЛЕКСИКИ: ФУНКЦІОНАЛЬНО-СТИЛІСТИЧНИЙ АСПЕКТ

Анотація. Статтю присвячено лінгвістичному явищу синонімії законодавчої термінології, визначенню принципів відбору найбільш доцільних слів-синонімів у межах нормативно-правового контексту, аналізу структурних типів синонімічних рядів законодавчих термінів і тенденцій до їхнього розширення шляхом появи конотаційних значень, зокрема в масмедійній комунікації, а також виявленню типових порушень лексичних норм української літературної мови в законодавчих текстах.

Ключові слова: синонімія, синонімічний ряд, терміносполука, законодавча лексика, структурний тип, функції, стилістичний потенціал, тавтологія.

Постановка проблеми. Світові інтеграційні та глобалізаційні процеси, активні зрушення в суспільно-політичному житті країни, формування нових ідеологій і політичних поглядів знаходять своє відображення в мові правової сфери, закріпленої передусім у Конституції та законодавчих документах України. Мова права як особливе середовище й комунікативна підсистема української літературної мови має модальний характер, низку жанрових, лінгвістичних, стилістичних і функціональних ознак, «виражає волю колективу, суспільства, забезпечує нормативно-правове регулювання діяльності соціуму» [1, с. 12]. До її основних функцій належать: номінативна (називання правових реалій і понять); комунікативна, регулювальна (правова мова регулює людську поведінку та суспільні відносини); волюнтаривна; виховна (вплив на правосвідомість, правове виховання) тощо [2, с. 156]. Сьогодні значний інтерес становлять лексико-семантичні процеси, які відбуваються в системі юридичної термінології, що постійно розширює свій функціонально-стилістичний потенціал і формує нову синонімічну систему. Особливо виразно це простежується в масмедійному дискурсі, в якому юридична термінологія використовується у вторинній функції і впливає на емоції та масову свідомість реципієнтів. Проте одним з актуальних питань залишається точний вибір слова-синоніма залежно від контексту, а також уніфікація, унормування та впорядкування синонімічної термінологічної лексики, яка вживається в українських законодавчих текстах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблему синонімії як лексико-семантичне явище та парадигмальну репрезентацію терміносистеми окремої наукової галузі висвітлювали у своїх працях українські та зарубіжні вчені: Л.А. Булаховський, В.М. Русанівський, А.П. Коваль, Т.Р. Кияк, М.П. Кочерган, І.Н. Кочан, Н.І. Клименко, Ю.Д. Апресян, А.С. Піголкін, Ф.О. Нікітіна, В.В. Виноградов, Н.А. Калініна, Н.Д. Арутюнова та ін. Питаннями юрислінгвістики, аналізом особливостей функціонування юридичної термінологічної лексики в стилі масової інформації в екстралінгвальному, інтралінгвальному

та функціонально-стилістичному аспектах, розробкою лексикографічних праць займалися такі дослідники, як: Л.І. Шевченко, Д.Ю. Сизонов, Д.В. Дергач, Л.І. Мацько, Н.В. Артикуца.

У лінгвістиці погляди науковців щодо синонімії як однієї з важливих системотвірних лексичних категорій різняться. Зокрема, це стосується питання існування синонімії взагалі. Так, наприклад, ще в 1939 році російський лінгвіст Г.О. Винокур в одній зі своїх праць називав синонімію в межах живої реальної мови штучним поняттям і фікцією [3, с. 81]. Натомість В.В. Виноградов, Д.В. Шмельов та ін. розглядали синонімічні відношення слів основним видом лексичних опозицій [4; 5]. Українська дослідниця Алла Коваль заперечувала існування синонімії в термінології і стверджувала, що «немає термінів-синонімів, а є терміни-дублети» [6, с. 225–226]. У сучасному мовознавстві все більш актуальними стають наукові праці, присвячені вивченню функціонування термінів-синонімів із різних наукових галузей (медицини, юриспруденції, історії, філософії тощо) у мас-медіа, де вони вживаються у вторинній функції і набувають особливої експресії та емоційно-оцінного значення. Як зазначає дослідник стилістичного потенціалу медичної термінології Д.Ю. Сизонов, «... у комунікативному медійному полі медичні терміни виявляють широкі синонімічні можливості, що активно використовуються у стилі масової інформації для формування масової мовної свідомості щодо реакцій на явища політики, економіки, культури та ін.» [7, с. 132].

Метою статті є розгляд процесу формування структурних типів термінологічних синонімічних рядів у законодавчій комунікативній сфері, функціонально-семантичної трансформації юридичної лексики в мас-медіа, а також виявлення типових порушень у вживанні слів-синонімів, які можуть виникати внаслідок невинуватого тавтології, калькування тощо.

Виклад основного матеріалу. Як відомо, в літературній мові й термінології синонімія виявляється по-різному та розглядається більшістю вчених як із позитивного, так і негативного боку. Якщо говорити, зокрема, про стиль масової інформації, художній чи розмовний стилі, то тут лексеми, що утворюють синонімічні ряди, набувають різних емоційно-оцінних конотацій та експресивних відтінків і цим самим збагачують словниковий склад мови. Однак у діловій та науковій комунікації неправильний вибір синонімів-термінів або їхнє змішування може призвести до спотворення змісту тексту або неточності його розуміння. Наприклад, у статті 251 Цивільного кодексу України «Поняття строку та терміну» слова *термін* і *строк*, які на перший погляд видаються синонімічними, втратили синонімічний зв'язок і почали позначати різні поняття: «Строком є певний період у часі, зі спливом якого пов'язана дія чи подія, яка має юридичне значення» [8, с. 64]. «Терміном є певний

момент у часі, з настанням якого пов'язана дія чи подія, яка має юридичне значення» [8, с. 64].

У статтях Кримінального кодексу України часто вживаються такі терміносполуки: *обмеження волі та позбавлення волі*, які пересічні громадяни без спеціальної юридичної освіти сприймають як синонімічні. У статті 399 ККУ читаємо: «Умисне знищення або пошкодження майна, що належить <...> караються штрафом <...> або *обмеженням волі* на строк до трьох років, або *позбавленням волі* на той самий строк» [9, с. 223].

Згідно з тлумаченням цих понять, які подаються в словнику, *обмеження волі* – це «новий вид кримінального покарання, який полягає в триманні особи в кримінально-виконавчих установах відкритого типу (виправних центрах) у межах адміністративно-територіальної одиниці без ізоляції від суспільства та обов'язкового залучення засудженого до праці» [10, с. 124]. *Позбавлення волі* – це «кримінальне покарання в Україні, яке полягає в ізоляції засудженого від суспільства та поміщенні його до кримінально-виконавчої установи <...> на термін від одного до п'ятнадцяти років, а за сукупністю вироків – до двадцяти п'яти років» [10, с. 141].

Нерідко в нормативно-правових, законодавчих і наукових текстах трапляються помилки у використанні дієслів *попередити* та *запобігти*, які не є синонімічними. Так, варіанти слів «запобігати – запобігти – запобігання» мають значення «уникати чогось, відвертати щось»; слова «попередити – попередження» означають «повідомити про щось заздалегідь». Наприклад, в уривку з тексту: «Розробку та реалізацію заходів щодо *попередження* злочинності ведуть усі органи держави із залученням різних фахівців...» [11, с. 4] необхідно замінити «попередження» на «запобігання злочинності».

Ще одним мовним недоліком законодавчої комунікації вважаємо вживання слів *приймати* й *ухвалювати* в ролі синонімів, які потребують унормування. Зокрема, український мовознавець О.Д. Пономарів наголошує на тому, що обидва слова відповідають лексичним нормам української мови, однак краще віддавати перевагу варіанту дієслова *ухвалювати* в поєднанні з іменниками *закон, рішення, резолюцію* [12]. Натомість слово *приймати* в українській мові має такі значення: «брати»; «одержувати»; «забирати»; «зараховувати до (установи)»; «пригощати, давати комусь притулок». Наведемо приклади зі статей Конституції України: «До повноважень Верховної Ради України належить: ... 3) *прийняття законів*» [13, с. 30]; «*Рішення та висновки, ухвалені Конституційним Судом України, є обов'язковими, остаточними і не можуть бути оскаржені*» [13, с. 69]; «Президент України <...> *приймає* відповідно до закону *рішення*...» [13, с. 42]. Очевидно таке одночасне функціонування в законодавчих текстах вищевказаних дієслів пов'язано з калькуванням і неправильним перекладом російського словосполученням «принять закон, решение...».

На окрему увагу заслуговує синонімічний ряд термінів *злочин – кримінальне правопорушення – кримінальний проступок*, змістове наповнення яких не викликає жодних запитань, проте в деяких законодавчих текстах до цієї групи синонімів помилково зараховують терміносполуку *кримінальний злочин*, яка з логіко-семантичного погляду не має сенсу, оскільки злочином є «те діяння, що передбачене кримінальним законом» [15, с. 62].

Аналогічна ситуація виникла з групою синонімічних терміносполук *набути чинності – набрати чинності – вступити*

в дію – вступити в силу, серед яких ненормативним є останнє словосполучення, що з'явилося внаслідок некоректного перекладу з російської мови «закон вступає в силу». Всі інші наведені словосполучення є синонімами і вживаються в законодавчих текстах без обмежень. Наприклад, у розділі XV «Перехідні положення Конституції України» читаємо: «Президент України протягом трьох років після *набуття чинності* Конституцією України має право видавати <...> укази з економічних питань» [13, с. 72]; «Такий указ Президента України *вступає в дію*, якщо протягом тридцяти календарних днів із дня подання законопроекту Верховна Рада не прийме закон <...>, і діє до *набрання чинності* законом, прийнятим Верховною Радою України з цих питань» [13, с. 73].

Про неналежний рівень мовної культури українського чинного законодавства свідчить явище тавтології – повторення однакових, спільнокореневих або близьких за семантикою слів. Разом із плеоназмом і повтором тавтологія належить до категорії лінгвістичної інформаційної надмірності, яка характерна саме для мовної законодавчої практики [14, с. 256]. Це зумовлено різними причинами: мовною недбалістю, недостатньою скрупульозністю, наміром повніше викласти зміст певного нормативно-правового акта. Розрізняють виправдану та невиправдану тавтологію. Прикладом виправданої тавтології може бути терміносполука «близькі родичі», значення якої в кримінально-процесуальному праві тлумачиться як «батьки, чоловік, дружина, діти, рідні брати й сестри, дід, баба, онуки» [10, с. 78]. Зокрема, в контексті статті 12 Закону України «Про трансплантацію органів та інших анатомічних матеріалів людині» цей термін набуває особливого значення і тому не може бути жодним чином змінений, скільки згідно з названим законом донорами для людини можуть бути лише перелічені вище члени родини [16].

У синонімічному ряді слів *гроші – кошти – грошові засоби – грошові заощадження – грошові кошти* викликає сумнів остання терміносполука, яка є найпоширенішою в нормативно-правових документах і належить до галузі бухгалтерського обліку. Згідно з дефініцією, поданою в термінологічних словниках, термін *грошові кошти* – це «найліквідніші активи підприємства, готівка в касі, кошти на рахунках у банках, електронні гроші, <...> депозити до запитання» [15, с. 52]. Ця терміносполука вживається і в різних кодексах України, зокрема в ст. 354 Кримінального кодексу України: «...під неправомірною вигодою слід розуміти *грошові кошти* чи інше майно, переваги, пільги, послуги <...>, які пропонують, обіцяють або одержують без законних на те підстав» [9, с. 191].

Інші тавтологічні сполуки слів *забезпечити безпеку, відшкодувати шкоду, вчинити злочин* широко вживаються в Конституції України та інших законодавчих документах:

«*Забезпечення екологічної безпеки і підтримання екологічної рівноваги на території України <...> є обов'язком держави*» [13, с. 7].; «*Кожен має право на відшкодування матеріальної та моральної шкоди, завданої <...> діями чи бездіяльністю органів державної влади...*» [13, с. 21].; «*Не визнаються злочинними дії потерпілого та інших осіб безпосередньо після вчинення посягання, спрямовані на затримання особи, яка вчинила злочин*» [9, с. 19].

На наш погляд, більш вдалими синонімічними відповідниками перелічених терміносполук є *гарантувати безпеку, компенсувати шкоду (відшкодувати збитки), скоїти злочин*. Однак

щодо словосполучень *забезпечити безпеку – гарантувати безпеку* виникають сумніви, чи виступають вони абсолютними синонімами в різних законодавчих контекстах. Як зазначають тлумачні словники української мови, існує певна різниця у значенні дієслів *забезпечити і гарантувати*, перше з яких означає «створювати надійні умови для здійснення чого-небудь», а друге – «давати гарантію в чому-небудь, нести відповідальність, мати зобов'язання» [18, с. 149]. Очевидно, саме це є причиною уникнення словосполучення *гарантувати безпеку* в українському законодавстві.

Проведений аналіз синонімії в юридичній термінології, що виходить за межі законодавчої комунікації і функціонує в стилі масової інформації, дав змогу зробити висновок, що структурні типи синонімічних рядів законодавчої лексики можуть поповнюватися шляхом метафоризації, евфемізації, метонімізації, актуалізації застарілих слів, розширеної описової номінації (перифразами) тощо. При цьому стилістичний потенціал термінів значно розширюється, і на перший план виходять функції впливу, емотивна, експресивна, оцінна та інші.

Наведемо кілька прикладів:

– двокомпонентні синонімічні ряди (іменник + іменник – семантично трансформований фразеологізм): *поразка на виборах – виборчий гарбуз* (Заголовок; УТ, 03.11.2012); (іменник + іменник – прийом алюзії): *підготовка до виборів – «Украдене щастя»* (Заголовок; УП, 19.07.2012);

– трикомпонентний синонімічний ряд (іменник – прикметник + іменник – перифраз): *вибори – народне волевиявлення – «примітивне костюмоване дійство парламентської трупи»*:

«Народне волевиявлення здійснюється через вибори, референдум та інші форми безпосередньої демократії» [13, с. 23]. Цей синонімічний ряд доповнюється завдяки ЗМІ синонімом-перифразом, який має оцінний характер та експресивне забарвлення: «Адже поки кандидати-грекосоїї ліплять свої обличчя на бігборди та стовпи, <...> українець лукаво всміхається у вус, дивлячись на *примітивне костюмоване дійство парламентської трупи* (тобто вибори)» [15, с. 118];

– чотирикомпонентний ряд (іменник – віддієслівний іменник – іменник + іменник – застаріле слово): *арешт – затримання – взяття під варту – «утримання в буцегарні»*. У мас-медійній комунікації цей синонімічний ряд розширився четвертим компонентом шляхом актуалізації застарілого слова («Новини», 5-й канал, 24.12.2017); (іменник – прикметник + іменник – прикметник + іменник + іменник – іменник + прикладка): *гривня – національна валюта – грошова одиниця України – «валюта-напівфабрикат»*. У Законі України «Про валюту і валютні операції» чітко вказано дефініцію перших компонентів вищевказаного синонімічного ряду: «Грошові знаки *грошової одиниці України – гривні* у вигляді банкнот, монет <...>, що перебувають в обігу та є законним платіжним засобом на території України. [17, с. 56]. У мас-медійній сфері виник синонім емоційно-оцінного забарвлення «валюта-напівфабрикат»: «Зараз українська гривня, як і сама держава, *валюта-напівфабрикат»* [15, с. 13].

Наразі одним з активно вживаних слів у ЗМІ й мові пересічних українців є термін *дебати* – публічний обмін думками двох і більше кандидатів у Президенти України напередодні другого туру виборів. У законодавчих текстах синонімічних еквівалентів до цього терміна немає, проте в стилі масової інформації вже з'явилися синонімічні сполуки слів – створені на основі

прийому алюзії на відомий американський телесеріал, який мав уже сім сезонів, та стилістичної фігури перифрази: *дебати – восьмий сезон «Три престолів», двобій кандидатів у Президенти* (УН, 8.04.2019).

Тож, як бачимо, в сучасному суспільстві ЗМІ відіграють значну роль у словотворчих процесах і формуванні словникового складу української літературної мови, в тому числі і її термінології.

Висновки. Отже, проведений аналіз юридичних термінів, які вступають у синонімічні відношення в контексті різних законодавчих документів, свідчить про те, що деякі нормативно-правові тексти потребують мовної експертизи та літературного редагування з метою виявлення порушень норм щодо точності й однозначності термінів-синонімів на позначення одного правового поняття; уникнення невиправданої тавтології та калькування, зокрема російських законодавчих термінів. Що стосується функціонально-стилістичного потенціалу правознавчої термінології та сфери її використання в масмедійній комунікації, то тут спостерігаються семантична трансформація, втрата експресивної нейтральності, поява різних конотацій образно-переносного характеру, що зумовлено низкою екстралінгвальних факторів: вербалізацією нових реалій суспільно-політичного життя країни, інтелектуалізацією й естетизацією мови, експресією, прагненням вплинути на масову свідомість. Усе це сприяє інтенсивному розвитку української юридичної термінології та актуалізує потребу її подальшого дослідження й унормування.

Література:

1. Пиголкин А.С. Язык закона: черты, особенности. Москва : Юрид. лит., 1990. 190 с.
2. Артикуца Н.В. Мова права та її вивчення студентами юридичних спеціальностей у вищих навчальних закладах України. *Культура народів Причорномор'я*. 2004. № 49. Т. 2. С. 155–157.
3. Винокур Г.О. О некоторых явлениях словообразования в русской технической терминологии. *Труды Московского института истории, философии и литературы. Филологический факультет*. Москва, 1939. Т. V.
4. Виноградов В.В. О некоторых вопросах русской исторической лексикологии. Москва, 1953. Т. 12. С. 185–210.
5. Шмелёв Д.Н. Очерки по семасиологии русского языка. Москва : Просвещение, 1964. 244 с.
6. Коваль А.П. Практична стилістика української мови. Київ : Вища школа, 1987. 350 с.
7. Сизонов Д.Ю. Медична термінологія в мас-медіа: стилістичний потенціал. Київ : ВПЦ «Київ. університет», 2012. 195 с.
8. Цивільний кодекс України : за станом 21.03.2019 р. (зі змінами на 23.11.2018 р.). Київ : Алерта, 2019. 316 с.
9. Кримінальний кодекс України : чинне законодавство зі змінами та доповн. станом на 8 жовтня 2018 року. Київ : Алерта, 2018. 264 с.
10. Беліков О.О. Тлумачний словник найсучасніших юридичних термінів. Харків : Прапор, 2011. 320 с.
11. Актуальні проблеми кримінальної відповідальності : матеріали міжнародної науково-практичної конференції Національного університету «Юридична академія України ім. Ярослава Мудрого». 2013. С. 4.
12. Пономарів О.Д. Мовний блог : Запитуйте у професора Пономарева. URL: bbc.ukrainian.kiev@bbc.com.uk
13. Конституція України : чинне законодавство станом на 01 вересня 2018 р. : Офіційний текст. Київ : Алерта, 2018. 80 с.
14. Красницька А.В. Українська мова в юриспруденції: Стан, проблеми, перспективи. Київ, 2018. С. 255–261.

15. Козачок Я.В. Словник медійних перифразів XXI століття. Київ : НАУ, 2014. 152 с.
16. Закон України «Про трансплантацію органів та інших анатомічних матеріалів людині» від 17.05.2018 р. № 2427-19. 2018. № 41. Ст. 377.
17. Закон України «Про валюту і валютні операції» від 21.06.2018 р. № 2473-VIII. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2018. № 30. Ст. 239.
18. Сучасний тлумачний словник української мови / за заг. ред. В.В. Дубічинського. Харків : ВД «Школа», 2006. 832 с.

Пятацкая О. В. Синонимия украинской законодательной лексики: функционально-стилистический аспект

Аннотация. Статья посвящена лингвистическому явлению синонимии законодательной терминологии, определению принципов отбора наиболее целесообразных слов-синонимов в нормативно-правовом контексте, анализу структурных типов синонимических рядов законодательных терминов и тенденций к их расширению путем появления коннотационных значений, в частности в массовой коммуникации, а также выявлению типичных

нарушений лексических норм украинского литературного языка в законодательных текстах.

Ключевые слова: синонимия, синонимический ряд, терминологическое словосочетание, законодательная лексика, структурный тип, функции, стилистический потенциал, тавтология.

Pyatetska O. Synonymy of Ukrainian legal vocabulary: functional and stylistic aspect

Summary. The article is devoted to the linguistic phenomenon of synonymy of the legal terminology, the definition of the principles of selecting the most appropriate words synonyms in the regulatory context, analysis of the structural types of synonymic series of legal terms and the tendencies for their expansion by the appearance of connotative meanings, in particular in mass media communication and the identification of typical violations lexical norms of the Ukrainian literary language in the legal texts.

Key words: synonymy, synonymic series, terminology, legal vocabulary, structural type, functions, stylistic potential, tautology.